

THE FABLE AND ITS EDUCATIONAL TRADITION IN THE WORKS OF BULGARIAN NATIONAL AWAKENING AUTHORS OF CHILDREN'S LITERATURE

Teodora Valeva

Burgas State University “Prof. d-r Assen Zlatarov” – Burgas, Bulgaria, teodoravaleva@abv.bg

Abstract: The report addresses the question of the place and essential role of the fable as one of the most widespread genres in the context of teaching Bulgarian language and literature at the primary level of basic education during the Renaissance, as well as in the present day. Its pronounced didacticism, which fully corresponds to the requirements of Renaissance pedagogy, explains the preferences of textbook compilers and authors of children's literature for this genre. The characters in the fable provide an opportunity to focus moral and aesthetic ideals within them; through the small details, important manifestations of life are revealed. By replacing more abstract and elusive concepts, which are difficult for children to grasp, with concrete imagery, while simultaneously preserving the dual-layered nature of the allegory, the fable manages with simple means to lead to wise reflections of an educational character and to keep the attention and interest of young readers alive. The life-giving tradition of this genre, established by the Renaissance fabulists to familiarize Bulgarian children and youth with moral virtues and the rich folk psychology of the Bulgarians, is constantly enriched and developed in the direction of improving artistic mastery and, consequently, the immediacy of conveying the idea.

Keywords: Renaissance, fable, Bulgarian language and literature, allegory, primary school age

БАСНЯТА И НЕЙНАТА ВЪЗПИТАТЕЛНА ТРАДИЦИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ АВТОРИ НА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА

Теодора Вълева

Бургаски държавен университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, България

Резюме: Докладът засяга въпроса за мястото и съществената роля на баснята като един от най-разпространените жанрове в контекста на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен през Възраждането, но и в наши дни. Чрез подчертаната ѝ дидактичност, която най-пълно съответства на изискванията на възрожденската педагогика, се обясняват и предпочитанията на съставителите на учебници и на авторите на детска литература към този жанр. Образите в баснята дават възможност за съсредоточаване на нравствения и естетически идеал в тях; посредством дребния факт в нея се разкриват важни проявления на живота. Чрез заместване на по-абстрактното и отвлечено понятие, трудно за осмисляне от децата, с конкретен образ, като едновременно с това пазейки и двуплановостта на алегорията, баснята успява с прости средства да доведе до мъдро съждение с възпитателен характер и да държи будни вниманието и интереса на малките читатели. Животворната традиция на този жанр, прокарана от възрожденските баснописци да се приобщават българските деца и юноши към нравствените добродетели и към богатата народопсихология на българите, постоянно се обогатява и развива в посока на усъвършенстване на художественото майсторство и оттук – на непосредствеността на внушаване на идеята.

Ключови думи: Възраждане, басня, български език и литература, алегория, начална училищна възраст

1. УВОД

Баснята е най-разпространеният жанр в детско-юношеската българска литература през Възраждането. Именно подчертаната дидактичност на баснята, която най-пълно съответства на изискванията на възрожденската педагогика, обяснява предпочитанията на съставителите на учебници и на авторите на детска литература към този жанр. Образите в баснята дават възможност за съсредоточаване на нравствения и естетически идеал в тях; посредством дребния факт в нея се разкриват важни проявления на живота. Чрез заместване на по-абстрактното и отвлечено понятие, трудно за осмисляне от децата, с конкретен образ, като едновременно с това пазейки и двуплановостта на алегорията, баснята успява с прости средства да доведе до мъдро съждение с възпитателен характер и да държи будни вниманието и интереса на малките читатели. Подобен подход към използването на художественото слово като средство за ценностно възпитание е застъпен и в изследването на Ави Абнер, в което е представен модел на библиотерапия, насочен към

емоционалното приобщаване на учениците чрез литературни произведения, който показва как художествените жанрове, включително баснята, могат да стимулират емпатията (Абнер, 2025).

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Обикновено басните имат еднообразна композиция: нравоучителният извод служи за заглавие, сюжетът се съобщава лаконично, като основното му предназначение се свежда преди всичко до подчертаване на поуката, изказана чрез заглавието. Басните илюстрират чрез образи, познати на децата различни морални максими и в този смисъл, са по-достъпни до възприятието на подрастващите. По-непосредственото възпитателно въздействие на баснята в сравнение с другите дидактични жанрове се обуславя и от близостта ѝ до народнотворческата традиция, която е дала определена характеристика за напр. всяко животно: вълкът – глупав; лисицата – хитра; заекът – страхлив; мравката – трудолюбива и т.н. Близостта на баснята до народното творчество дава една готова схема, при която всяко действащо лице има свое поведение. Затова образният свят на баснята, нейното идейно съдържание се възприемат леко от децата.

В повечето случаи заимстването на фолклорните похвати се ограничава с епитетите и сравненията, но понякога заглавието наподобява и пословица, напр.: „Който си приготвя с време, има го в нужда“. Моралният извод на басните често се формулира като нравоучение, насочено пряко към малките читатели: „Тази басня ни учи да работим и да събираме в младостта си, за да имаме на старост, да не бъдем мързеливи като Щуреца.....“ (Ковачева, Н. 1989).

Понятието басня се въвежда в учебното съдържание по литература във 2. Клас. При баснята е налице динамика в развитието на действието, бързо достигане до развързката, обусловени от краткостта на формата и малкия ѝ обем. При изучаването на басня се акцентира върху това, че зад поведението и качествата на животните и предметите – герои в баснята, се крият човешки недостатъци, които се осмиват. На учениците се подсказва, че така, както постъпват героите в баснята, могат да постъпват и хората в живота. Всъщност разкриването на алегорията е предпоставка за осмисляне на поуката в баснята (Иванова, Н. 2019).

Композиционните особености на баснята трудно се откриват от учениците, затова е достатъчно вниманието им да бъде насочено към това дали баснята е построена в диалогична форма, каква е речта на героите, налице ли е някакво тяхно портретно описание и т.н. Без навлизане в теоретичната същност на жанра подрастващите постепенно се убеждават, че баснята е литературно произведение, в което чрез изобразяването на герои животни и/или предмети се осмиват и разобличават човешки качества, най-често недостатъци; че в баснята има поука, която се намира в началото или в края ѝ; че това е кратко по обем произведение в стихотворна или прозаична форма, в което действието се развива бързо и динамично (Иванова, Н. 2019).

Първият, който създава от баснята истински издържано художествено произведение в българската литература, и то подчинено на педагогически цели, е Петко Славейков. Следвайки творческия пример на големия руски баснописец Иван Крилов, Славейков прави нови разработки на познати вече басни, като ритмичният строй и мелодичността на стихотворния изказ правят по-приемлива възпитателната идея, а художествената форма е подчинена на практическа цел – по-леко и ненаатрапчиво усвояване на нравоучението.

Героите в басните на Славейков се характеризират от позициите на народните етични схващания, като авторът разчита на емоционалния отклик от страна на ученика читател. Например на добре познатата на всички басня „Щурецът и мравките“ Славейков прави два варианта – първият е преработка на баснята на Езоп и се характеризира със своя кратък и лаконичен изказ. Във втория вариант Щурецът е и смешен, но и жалък. Той сякаш е осъден да изкупи своето нехайство и лекомислие, но отношението към него не е само осъдително, а и с отсянка на съжаление за непрактичния му нрав.

Голямо постижение на Славейков по отношение на развитието на баснята като жанр в българската литература е това, че той прави творческа преработка на заети мотиви, но по начин, по който те добиват български народностен характер. Художественото изграждане на почти всичките му басни напомня народните приказки: повече подробности, по-разгънат диалог, повече обстоятелственост при описанията. Славейков допълва и разширява баснята, превръщайки я в сюжетно стихотворение, изправя героите пред по-конкретна битова обстановка, успява да предаде една по-непринудена детска емоционалност на разказа. За разлика от повечето руски баснописци, които си служат с кръстосани рими (римуване през ред), Славейков използва успоредни рими (римуване на реда с предходния), подчинявайки художествената форма на чисто практическа цел – успоредното римуване със своята простичка мелодичност е по-достъпно за децата, улеснява запомнянето на стиховете и отгук – възприемането на идейно-възпитателното съдържание (Ковачева, Н. 1989).

От конкретно-историческа гледна точка басните на Славейков са най-високото постижение в развоя на жанра от простия алегоризъм към художествено-поучителния разказ. Поетът познава вкуса и културното равнище на малките читатели и в произведенията си се стреми да възплачва общочовешкото, идейно-възпитателно съдържание в образи и картини, близки и познати на българското дете.

Отношението към баснята като литературна форма за изразяването на дидактични идеи се запазва дълго след Освобождението. Въпреки че повечето автори в областта на детската литература посвещават по-малко творчески усилия на баснята в сравнение с лириката за деца, и тук се открояват сполучливи творби, запазили своята актуалност и в наши дни.

Константин Величков разработва предимно класически сюжети: за неблагодарността на хищника („Вълк и щъркел“), за безогледния тиранин, който присвоява общото благо („Овца, коза, крава и лъв“). Мотивите за някои от басните му са взети от фолклорни източници – народни приказки и анекдоти. Като адресира своите басни и към юношите, Константин Величков всъщност съумява майсторски и деликатно да приобщи младото поколение към проблемите на съвременното му общество, стреми са да възпитава у него благородни пориви, чувство на достойнство и загърбване на егоистичния идеал на едно безполезно съществуване.

Баснята за деца се превръща в обект на внимание за много български писатели през първите десетилетия на XX век, но особено трайно място тя заема в творчеството на големия майстор на словото Елин Пелин. Героите в неговите басни, публикувани във в. „Пътека“ (1933 г.) са олицетворени животни, представени в забавно-поучителни за децата отношения: лисицата, останала без опашка, лицемерно съветва приятелките си също да се освободят от „тоя излишен товар“ в баснята „Гуджата лисица“; котаракът користо предлага своите „лекарски услуги“ на болните птички („Котак и птичка“); завистливият петел се окичва с паунови пера, за да изглежда по-величествен („Гордият петел“) (Ковачева, Н. 1989). Елин Пелин създава своите „Малки басни“ по традиционния образец, наложен от Берон: след кратко изложение на случката се прави морално-поучителен извод.

През 30-те години на миналия век интересът към изразните възможности на баснята е особено подчертан. Постепенно започват да се развиват и обогатяват начините за поднасяне на алегорично-поучителното съдържание; стихотворната басня постепенно бива изместена от жанрови форми, които дори биха могли да се разглеждат и като разновидности на алегоричната приказка или на разказа-гротеска. Някои алегорични сюжети, познати в класическа разработка като стихотворни басни, са сполучливо и умело преработени във вид на разказ.

Басни пишат такива именити творци в областта на детската литература като Ангел Каралийчев, Георги Райчев, Георги Караславов и Константин Константинов.

При Каралийчев откриваме една мека и нежна ирония при обрисването на малките му герои, като често фолклорният сюжет е в основата на авторска приказка за животни, където героите са по-сложно характеризирани и затова развързката добива по-естествено мотивиран характер на извод поука („Просеното зрънце и биволът“).

Простичкият сюжет, лишен от подробности, непретенциозното разгръщане на случката, яркият и запомнящ се завършек и сатиричните нотки превръщат кратката приказка „На полето“ от Константин Константинов в някои отношения твърде близка до класическата басня. Героите тук са полските цветя, всяко от които представено с някаква добра или лоша черта от човешкия характер – скромност, надменност, дружелюбност, егоизъм и т.н. За разлика обаче от категоричната безкомпромисност на сатиричното изображение в класическата басня приказката на Константинов съдържа известна доза идиличност и топлина, така че дори във възмездиято се прокрадва нотка на съжаление и съчувствие (Ковачева, Н. 1989).

Алегоричните разкази за деца, създадени от Георги Караславов през 30-те години на миналия век могат да се обособят в две групи според идейно-тематичната си насоченост. В първата група се съдържат разказите, подчертаващи общочовешки слабости и недостатъци като „Горделивото борче“, „Най-достойният певец“, „Пилето със златната перушина“, а към втората група се отнасят разказите, които включват по-широки социални обобщения и носят ярка конкретно-историческа определеност. Такива произведения са: „Кротушка“, „Медарка и бръмбар“ и др. Поуката тук не е изведена като сентенция, а е поставена на по-широка основа, като е тясно свързана и естествено обусловена от определящите белези в характеристиката на героите. Заедно с това етичният момент също не се свежда само и единствено до поучаването, а идейното съдържание на разказа внушава нови мисли и буди различни чувства и емоции.

Интересно е да се отбележи как писателите от 30-те години разработват традиционния и така добре познат сюжет на баснята за щуреца и мравките, насищайки образите със съвсем различно идейно съдържание и творчески замисъл. В произведението на Елин Пелин се открива подчертана персонификация, повече детайли и акценти, които съсредоточават вниманието върху поведение, характерно за представители на

определени обществени слоеве. Неговите басни са близки до класическата форма на баснята – в тях случката е кратко изложена и не съдържа излишни подробности; героите са представени с една доминираща черта, която се подчертава с всяка тяхна мисъл, действие или проява.

Чрез приказките басни „Мравеят“ и „Богатият Мравей“ Елин Пелин поставя проблема за отношението към изкуството в общество, където материалното благополучие е определящото мерило на човешката стойност, а стремежът към красота и порив на духа са пресечени от хладна пресметливост и еснафско самодоволство.

Камен Калчев разработва познатия сюжет като алегоричен разказ в приказен стил под надслов „Мравки и щурец“. Щурецът тук не е нехаен безделник, а несретник, неразбран и неприет в една духовно чужда на същността му среда, която той морално превъзхожда.

От своя страна, Орлин Василев интересно доразвива и обогатява образа в алегоричната приказка „Последно желание“, добавяйки нови ярки и запомнящи се герои. Тук неблагодарната мравка отказва да плати на щуреца, който е веселил гостите на сватбата на сина ѝ, а царицата на мравките, без дори да изслуша молбата на талантливия свирец, заповядва да го обесят. От прощалната му песен обаче оздравява болната царкиня, но въпреки отправената покана за придворна служба, гордият щурец отказва. В една сложно разгърната фабула, Орлин Василев прокара идеята за неугасващия порив на душата към справедливост и свобода, за истинския талант, който не може да бъде купен или продаден.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дело на изтъкнати имена в областта на литературата за деца – Петко Славейков, Елин Пелин, писателите от 30-те години, баснята винаги е срещала радушен прием от страна на малките читатели. Животворната традиция на този жанр, прокарана от възрожденските баснописци да се приобщават българските деца и юноши към нравствените добродетели и към богатата народопсихология на българите, постоянно се обогатява и развива в посока на усъвършенстване на художественото майсторство и оттук – на непосредствеността на внушаване на идеята.

ЛИТЕРАТУРА

Abner, A. (2025). "Bibliotherapy as a psycho-pedagogical tool for fostering ecological behaviour and emotional connection with nature: A conceptual model for reducing eco-anxiety in primary school students and contributing to the theory of upbringing," *SCIENCE International journal*, 4(2), 67-72, doi: 10.35120/sciencej0402067a.

Аникин, В. П. (1959). *Русская народная сказка*, Москва.

Иванова, Н. (2021). Компетентностният подход в обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен// *Български език и литература*. 63(3).

Иванова, Н. (2019). *Литературата за деца и формирането на читателска култура у учениците в начална училищна възраст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Иванова, Н. (2019). *Литературното обучение в началния етап на основната образователна степен*. София: БГ учебник.

Иванова, Н. (2024). *Подходи в обучението по български език и литература в 1. – 4. клас – съвременни измерения*. София: РААБЕ България.

Иванова, Н. (2019). *Родноезиковото обучение в началния етап на основната образователна степен*. София: БГ учебник.

Иванова, Н. (2021). *Формиране на умения за четене с разбиране и извличане на информация от различни източници чрез обучението по български език и литература в начална училищна възраст*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".

Иванова, Н. (2018). *Формирането на компетентности в обучението по български език и литература в I-IV клас*. София: РААБЕ България ЕООД. ISBN: 978-619-256-059-1.

Иванова, Н. (2024). *Читателската култура на учениците в начална училищна възраст и литературата за деца*. София: РААБЕ България.

Йовева, Р. (2000). *Методика на литературното обучение*. Ш., УИ: „Еп. К.Преславски“.

Ковачева, Н. (1989). В: *Сборник Въпроси на детската литература*, София: Народна младеж.

Терзиева, М., & Капинова, Е. (2016). *Приказките на различни етноси и народи*. Варна: Бит и техника.